

Растко Ломпар*

Балканолошки институт САНУ, Београд

СВЕТА ХАЈКА ИЛИ БОРБА СА ВЕТРЕЊАЧАМА? ПРИЛОГ ТЕОРИЈСКОМ ОДРЕЂЕЊУ ПОЈМА АНТИКОМУНИЗАМ

Сажетак

Овај рад је посвећен феномену антикомунизма, његовом приближнијем одређивању, као и указивању на вишезначност и контрадикторност постојећих интерпретација. Реч анти (грчки ἀντι) је један од универзално прихваћених префикса који у постоји у већини индоевропских језика и означава „супротност или непријатељски став према ономе шта значи основна реч”. Најближи синоним на српском језику била би реч против. Самим тиме феномен антикомунизма, који представља предмет овог рада, мора се разумети као противљење комунизму. Овакво објашњење, међутим, отвара више недоумица него што их решава. Наиме, термин комунизам један је од најјоспоренијих термина у савременој историји. Шта је комунизам? Сходно томе – шта је антикомунизам? Консензус око оба појма изостаје. Самим тиме, током историје под појам антикомунизма сврставани су појединци и покрети најразличитијих усмерења. Да ли је антикомунизам бесмислица, епифеномен, фуснота историје, који је са историјске позорнице нестао рушењем Берлинског зида и суновратом „реалног социјализма”? Истовремено, да ли је антикомунизам

* Имејл адресе: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0003-4345-4857.

важна и хеуристички корисна квалификација? Је ли он идеологија или противстав? У каквом је односу са антисоцијализмом, антимарксизмом и антисовјетизмом, а у каквом са антифашизмом и антитоталитаризмом? Овај рад, ослоњен на релевантну теоријску литературу, ће настојати да пружи одговоре на наведена питања. Такође, понудиће дефиницију антикомунизма која ће омогућити прецизније одређење овог феномена.

Кључне речи: антикомунизам, политичка теорија, комунизам, идеологија, антифашизам.

Реч анти (грчки *άντι*) је један од универзално прихваћених префикса који у постоји у већини индоевропских језика и означава „супротност или непријатељски став према ономе шта значи основна реч” (Вујанић и др. 2011). Најближи синоним на српском језику била би реч против. Самим тиме феномен антикомунизма,² који представља предмет овог истраживања, мора се разумети као противљење комунизму. Овакво објашњење, међутим, отвара више недоумица него што их решава. Наиме, термин комунизам један је од најспоренијих термина у савременој историји. Шта је комунизам? Сходно томе – шта је антикомунизам? Консензус око оба појма изостаје. Самим тиме, током историје под појам антикомунизма сврставани су појединци и покрети најразличитијих усмерења. Да ли је антикомунизам бесмислица, епифеномен, фуснота историје, који је са историјске позорнице нестао рушењем Берлинског зида и суновратом „реалног социјализма”? Треба ли следовати суду Томаса Мана, који је говорећи пред библиотеком америчког конгреса 1943. године назвао антикомунизам „највећом заблудом наше епохе” (Mann 2008, 39)? На први поглед делује да је тако. Комунизам и антикомунизам су ствар прошлости.

Међутим, због чега је онда, излажући свој програмски говор (*State of the Union Address*) пред америчким конгресом 2019. године, председник САД, Доналд Трамп, пркосно изјавио „Никада нећемо постати социјалистичка земља” (Law 2019)? Иако је у говору

² Антикомунизам ћемо у овом раду писати у складу са препоруком из Правописа српског језика, на исти начин као и антифашизам или антисемитизам, односно без цртице (Пешикан, Јерковић и Пижурица 2010, 258–259).

као непријатеље означио умерену социјалдемократску струју у Демократској странци и режим Николаса Мадуре у Венецуели, реторика његове критике била је запањујуће старовремска.¹ Наиме, сличне реченице могле су се овом дому чути и током „црвене панике” двадесетих, током стаљинистичких процеса средином тридесетих, а поготово након 1945. и трајања Хладног рата. Паралеле се ту не завршавају. „Социјалисти” у САД, попут сенатора Бернија Сендерса, ма како умерени, увек су сумњиви као потенцијални агенти других држава и издајници. Када је председавајући Комитета за спољне односе америчког Сената, Вилем Бора, почео да заговара промену односа према Совјетском Савезу избио је скандал 1927. године. У јавност су процурели документи који су доказивали да је он агент Совјета. Након две године судских процеса у више земаља, документи су доказани као фалсификат – али штета је учињена. Бора, некада фаворит за место председника, није постао ни кандидат своје партије (Spence 2006, 134–155; Reichel 1983, 19–20).

Самим тиме чини се да је антикомунизам и даље актуелан феномен. Овакав став дели и већина истраживача антикомунизма (Куљић 2008, 417). Истовремено, ни пропаст комунизма у Совјетском Савезу и његовим сателитима није у очима многих довела до краја комунизма. Сведоци смо поновљених позива да 21. век постане век комунизма/социјализма. Међутим, антикомунизам је и ретко флуидан феномен, историографски тешко „ухватљив” и незахвалан за дефиницију. У себи носи и извесну субјективност, јер почива на негацији другог појма, те се мора разумети кроз туђе садржајне чиниоце. Разумевање антикомунизма нужно је зависно од онога што се перципира као комунизам. Тако су се многи мислиоци и „обични” људи током двадесетог века нашли у оба табора. Француски филозоф Жан-Пол Сартр, који је 1952. године антикомунисте жигосао као „псе”, касније је од дојучерашњих сабораца називан антикомунистом (Bowd 2014, 52). Истовремено, многи његови сународници, који су сачињавали најрадикалнију левицу у Француској или били тврдокорни стаљинисти, након разочарања у „утопију”, постајали су горљиви антикомунисти. Те парије француског комунизма

¹ Одговор би могла пружити чињеница да је вишедеценијски адвокат породице Трамп и један од узора тада младог Доналда, Рој Кон, био десна рука чувеног сенатора Џозефа Мекартија, који је симбол послератног америчког антикомунизма и тужилац који је на електричну столицу послао чувене совјетске шпијуне, брачни пар Розенберг. Према сведочанствима, будући председник Трамп је годинама држао Конов портрет у својој канцеларији (Mahler and Flegenheimer 2016).

назвали су Паскал Делви и Жан-Мишел Девел, и сами противници Москве али одани социјалистичким идеалима, „стаљинистима антикомунизма” (Delwit and Dewaele 1984, 324).

Антикомунизам се може разумети и као „нежељени брат близанац” антифашизма. Њихова судбина током двадесетог века вишеструко је испреплетана (Pfahl-Traughber 2017). И један и други остали су у великој мери магловити, а понекад и злоупотребљени. У најширој јавности антифашизам се најчешће везује за Шпански грађански рат и Други светски рат, када је доживео свој зенит, док се антикомунизам везује за Хладни рат. Други светски рат зацементирао је победу антифашизма над антикомунизмом у трци за концептом који ће представљати спој два крака међуратног идеолошког троугла (демократија-фашизам-комунизам). Иако из данашње перспективе савез демократије и комунизма, односно Совјетског Савеза и западних савезника, под слоганом антифашизма може изгледати неизбежно, свега неколико година пре избијања рата ситуација је била потпуно другачија. Англо-немачки савез, који је Хитлер прижељкивао, а који би довео до напада на Совјетски Савез и „свете хајке” коју је предвидео Маркс, помаљао се на хоризонту. Након почетка Другог светског рата, појавила се чак и идеја о потенцијалном укључивању Совјетског Савеза у Тројни пакт, и његову трансформацију у Четворни пакт.² Међутим, историјски догађаји променили су ток. Победа антифашистичке коалиције у рату додатно је делегитимисала антикомунизам. Заправо, антифашизам, иако млађи феномен, и пре рата је био много лакши за идентификацију. Антифашистичка акција, основана је 1932. године у Немачкој, као милитантно крило Комунистичке партије Немачке (Schumann 2009). До данас студенти левичари широм света марширају под њеним црвено-црним барјаком. Са друге стране, чак су и фашисти прихватили тај термин. Нова тајна полиција фашистичког режима, основана 1927. године, понела је име Организација за праћење и сузбијање антифашизма (Fucsi 1985). Антикомунизам није никада имао ту привлачну снагу. Када су у југословенској емиграцији после Другог светског рата почели да се јављају позиви на окупљање свих антикомунистичких снага, *Наша реч*, орган демократске емиграције, изнео је своје становиште да противљење нечему не може бити фактор обједињавања. Разлози

² Део немачког врха заговарао је овакво решење, које би било засновано на превасходно прагматичним геополитичким разлозима и потребом да се избегне рат на два фронта. Сам Хитлер, у чијем је светоназору борба против бољшевизма била императив немачке будућности, није био присталица те идеје (Hilgruber 1982).

неуспеха било ког окупљања на основу антикомунизма „леже у сазнању да би такво занемаривање начелних несагласности изазвало само забуну и удаљило емиграцију од њеног циља уместо да је приближи”, сматрало је уредништво *Наше речи* (Naša reč 1963). Изузев неколико кратких временских периода (1917–1921. и 1936–1939), антикомунизам је углавном исказиван кроз афирмацију другог принципа, најчешће слободе, а не кроз идентификацију са неприпадањем комунизму. То је и случај са хладноратовском реториком Запада. Иако по суштини несумњиво антикомунистичка, у појавном смислу била је је редукована на борбу света слободе и тираније. Док су на истоку поносно истицали свој антифашизам, сада много ближи антикапитализму, на западу антикомунизам није био чест у имену институција. Наследник нацистичке Антикоминтерн организације у послератној Западној Немачкој понео је име Народни савез за мир и слободу (*Volksbund für Frieden und Freiheit*), док је зид које су власти Источне Немачке подигле поносно назван Антифашистички заштитни зид (*Antifaschistischer Schutzwall*).

Током последњих година све више се јављају тумачења према којима су антифашизам и антикомунизам морално и интелектуално непотпуни концепти, јер не искључују истовремену афирмацију другог недемократског система. Према таквим тумачењима, истинско демократско разумевање антифашизма или антикомунизма, не може подразумевати истовремену апологију и афирмацију друге нефашистичке односно некомунистичке диктатуре. Антитоталитаризам, међутим једини омогућава истовремено супротстављање свим облицима диктатуре, сматрају присталице ове парадигме (Pfahl-Traughber 2017, 303–318). Иако су теорије о тоталитаризму популарне већ деценијама, током протеклих година почињу да добијају институционалну подршку. Тако је европски парламент 2009. донео резолуцију којом је *de facto* изједначио комунизам и фашизма, и позвао на суочавање и осуду тоталитарних режима и њихових злочина. Међутим, важно је истаћи и да су поједини критичари с правом указивали на то да је антитоталитаризам истински непроживљена категорија и да у свести већине људи постоје или снажна антикомунистичка или антифашистичка осећања (Melčić 1994, 51). Како бисмо дефинисали феномен антикомунизма који представља предмет овог истраживања, морамо одговорити на низ питања. Да ли је антикомунизам важна и хеуристички корисна квалификација? Је ли он идеологија или противстав? У каквом је

односу са антисоцијализмом, антимарксизмом и антисовјетизмом, а у каквом са антифашизмом и антитоталитаризмом?

Већ смо нагласили да је антикомунизам био историографски и теоретски веома занемарен феномен, којим су се превасходно бавили сами комунисти, односно левичари. Стога је већина радова о антикомунизму јасно идеолошки обојена и најчешће служи делегитимисању политичких противника и критичара комунизма. Основне постулате комунистичке интерпретације антикомунизма поставили су Карл Маркс и Фридрих Енгелс. У сржи њиховог разумевања била је тврдња да је антикомунизам класно одређен, те да представља контрареволуционарни импулс властодржаца, који у борби за своје привилегије неће презати ни од чега како би зауставили еманципацију пролетаријата. У свом програмском спису *Манифест комунистичке партије* они су писали: „Баук кружи Европом – баук комунизма. Све силе старе Европе сјединиле су се у свету хајку против тога баука, римски папа и руски цар, Метерних и Гизо, француски радикали и немачки полицајци” (Marx i Engels 1978, 367). Тиме су јасно указали да је антикомунизам интегрисујући феномен, који око себе окупља све противнике комунизма, без обзира на њихове међусобне супротстављености. Антикомунистима су сматрали све оне који нису комунисти. Енгелс је стога користио термин некомунизам (Engels 1978, 1321). Они су још упозоравали и да антикомунизам не мора имати отворено реакционарну поруку, поготово имајући у виду различите револуционарне покрете 19. века, када је буржоазија злоупотребљавала радикализам маса користећи их као оружје у борби за своје циљеве. Грешке почињене 1799, 1848. и 1851. године јасан су путоказ за пролетаријат да је са буржоазијом пакт немогућ, сматрао је Маркс (Marx i Engels 1978, 420–42, 958–959). Истовремено, указивао је на „издајничку” улогу „ситнобуржоаског социјализма” који дефетистички обесмишљава револуционарну борбу. Упавши у „кукавички мамурлук”, он следи антикомунизму, јер подрива снагу пролетеријата (385–388). Антикомунизам у ортодоксном марксистичком тумачењу је стога класно одређен, растегљив контрареволуционарни феномен, којим могу бити обухваћени чак и они који се номинално издају за социјалисте или браниоце пролетаријата.

Основне постулате Марксовог и Енгелсовог тумачења антикомунизма преузела је и совјетска (источноблоковска) историографија, која се тим питањем најисцрпније бавила током

Хладног рата. Суштински дефинишући антикомунизам као „инструмент одбране система историјски осуђеног на пропаст” (Kaschlew et al. 1974, 21), видела га је као основни мотив Запада (Лезин 1967; Гордеев 1978; Бессонов 1983). Истицано је да је борба против комунизма само смоквин лист који прикрива империјалистичке и неретко фашистичке тежње САД и њених савезника. Међутим, истовремено је указивано и на то да је историја антикомунизма историја лавирања и маскирања сопствене реакционарне суштине. Антикомунизам је поистовећиван са антисовјетизмом и једнообразно примењиван на све непријатеље Совјетског Савеза. Политичка злоупотреба термина антикомунизам постајала је све очитија како су СССР напуштали ранији савезници. Југословенска, кинеска, румунска и бројне друге комунистичке партије преко ноћи постајале су антикомунистичке (Hodža 1980). Совјетски аутори писали су да маоизам и антикомунизам деле „непријатељство према реалном социализму, антисовјетизам и борбу против револуционарног светског поретка”, те да никакве разлике међу њима нема. Са друге стране, „леви радикализам је негација марксизма и мржња против комунистичког покрета” (Pankow and Artlamow 1981, 293–301). Овакав приступ обесмислио је употребу антикомунизма у научној методологији и свео га на пуку флоскулу.

Са друге стране гвоздене завесе није било много историографског занимања за феномен антикомунизма, посебно у САД, где су се историчари, пишући о развоју тамошње комунистичке партије, узгредно дотицали и њених противника. Америчка историографија током педесетих и шездесетих година 20. века била је оптерећена питањем моралне квалификације америчких комуниста и њихових противника. „Традиционална” америчка историографија током овог периода посматрала је рад комуниста као издајнички, те су самим тиме антикомунисти углавном третирани као „хероји” и „патриоти”, који су, понекад прерано и преоштро, упозоравали на опасност која прети америчкој слободи од комунизма. Антикомунистичка хистеричка и инквизиторска саслушања сенатора Џозефа Маккартија сматране су „најгором ствари која се десила антикомунизму” (Selverstone 2010, 7–8). У промењеној клими седамдесетих дошло је до тријумфа „ревизионистичке” струје која је у први план стављала антикомунисте, доказујући да је снага њихове репресије била вишеструко већа од опасности која је претила од комуниста. Основно неслагање између ове две струје

било је у тумачењу већ поменуте Макартијеве ере. Треба ли је сматрати најекстремнијом епохом америчког антикомунизма, како су сматрали „традиционалисти”, или је она образац антикомунизма у САД, по мишљењу ревизиониста.

Поред совјетских интерпретација, у оквиру алтернативних левичарских кругова (троцкисти, леви социјалисти, социјалдемократе) развијано је другачије разумевање антикомунизма. Основни постулат ове школе мишљења било је разграничавање између антикомунизма и антисовјетизма и побијање схватања совјетских научника. Први корак била је тврдња да комунизам није никада ни постојао, већ да је совјетски режим његово име узурпирао (Zeeboroeck 1985, 239). Стога, “Звати то [СССР Р. Л.] социјализмом значи деградирати овај појам на ниво који му приписују његови непријатељи”, односно упасти у замку антикомунизма (Miliband i Liebman 1985, 5–29). Други важан корак била је тврдња да није свака критика совјетског модела антикомунизам, како је то приказивала совјетска наука. Према присталицама те парадигме, критика са левице је конструктивнија и заснованија, те се стога не може сматрати антикомунистичком (Miliband i Liebman 1985, 8). Совјетски дисидент Лев Копелев критиковао је антикомунистичку хистерију на западу, која, проглашавајући разнородне левичаре за комунисте, заправо их тера у наручје Москви (Böll, Kopelew and Vormweg 1984, 52). Инсистирано је на томе да је слика комунизма у перцепцији антикомуниста „истовремено јединствена и без обриса” (Hofmann 1967, 132), као и да се често разнородни левичарски покрети називају комунистичким (Böll, Kopelew and Vormweg 1984, 69; Pfahl-Traughber 2017, 312; Delwit i Dewaele 1984, 324–345; Miliband i Liebman 1985, 26). Коначно, највећи кривац за „поплаву” антикомунизма тражен је управо у стаљинизму и погрешној политици Совјетског Савеза (Delwit i Dewaele 1984, 324–325).

Ове интерпретације свесрдно су прихваћене у социјалистичкој Југославији, где је примарни задатак теоретичара антикомунизма била одбрана југословенског режима од оптужби Источног блока за антикомунизам (Orešković 1987, 27). Инсистирано је да је стаљинизам дао антикомунизму аргументе који нису „ирационални” или „лажни” (Visković 1990, 85). Самим тиме, понављан је читав низ аргумената, већ помињаних несовјетских мислилаца, чији су радови објављивани у теоријским часописима СКЈ. Бранко Прибићевић је у зборнику Савремени антикомунизам (1984), најзначајнијем теоријском

доприносу југословенске науке дебати о антикомунизму, дао следећу интерпретацију према којој антикомунизам представља „различите облике делатности усмерене на оспоравање, оповргавање, сузбијање и, у крајњој линији, уништавање савременог комунизма. Ова делатност усмерена је подједнако против основних идејних постулата комунизма као и против организованих снага комунистичког покрета” (Pribićević 1984, 6). У овом зборнику бројни аутори инсистирали су на вези између стаљинизма и антикомунизма, а појединци су чак тврдили и да је стаљинизам „један екстремни облик антикомунизма” (Atlagić 1984, 41–49, 54, 59, 79–80, 106–107). Уз овакве ставове, присутне су биле и класичне марксистичке оцене о антикомунизму као „посвећењу” власништва, односно средству буржоазије за останак на власти. У Југославији је основни циљ антикомунизма виђен у повратку на 1941. годину и сузбијање домета југословенске револуције. (Orešković 1987, 27; Bošković 1984, 58).

Након пада комунизма, од 1990. заједно са доступношћу грађе из бившег Совјетског Савеза, уследила је поплава радова која је феномену антикомунизма приступала пуно објективније него током Хладног рата. Избацивање дебате о моралности антикомунизма, која је оптерећивала претходна истраживања, увелико је олакшало писање о овом феномену и омогућило нијансиранију и прецизнију слику (Selverstone 2010, 8). Постигнут је консензус о томе да, иако је у име антикомунизма долазило да несумњивих злочина, то не делегитимише сваку критику комунизма, као што ни злочини почињени у име комунизма не могу обезвредити све домете комунизма као система (Cross et al. 2014, 4–7; Арон 1997, 286–291). Током претходних тридесет година објављен је низ радова о антикомунизму у различитим државама, као студије случаја, али и покушаји синтеза. Већина ових радова посматрала је епоху Хладног рата, док је међуратном антикомунизму посвећивано мање пажње. Изузетак представљају радови који посматрају антикомунизам као генератор десничарске транснационалне солидарности, што је поље истраживања у сталном порасту последњих година (Ruotsila 2010, 11–37). Уместо посматрања антикомунизма као статичног и монолитног феномена, истраживачи су указивали на различите струје и подврсте у оквиру њега. Нуђене су различите типологије антикомунизма. Неке од њих биле су додуше и превише компликоване, попут седмостепене градације антикомунизма Жан-Жака Бекера (Fayet 2014, 12–13).

Полазишну основу за разумевање антикомунизма представља у овом раду нешто прилагођена дефиниција антикомунизма Тодора Куљића. Он је у свом раду о антикомунизму након краха социјализма дао врло концизну и применљиву дефиницију. Према Куљићу: „Антикомунизам је идејна и практична усмереност против комунистичке идеологије и социјалистичких режима. То није хомоген него растегљив противстав фашистичке, конзервативне или либералне природе” (Куљић 2008, 415). Иако веома прецизна, према нашем мишљењу ова дефиниција се може унапредити. У овом раду користићемо се следећим одређењем: Антикомунизам је идејна и практична усмереност против оних политичких идеја и њихових носилаца који се перципирају као комунистичке. У питању је комплексан и разнолик феномен резервисан за политички корпус деснице, који по свом карактеру може бити либералан, конзервативан или фашистички. Ова дефиниција почива на неколико саставних елемената који завређују посебно објашњење.

Првенствено, антикомунизам мора подразумевати истовремено идејно и практично супротстављање комунизму. Он је нужно активистички. У случају да се ограничимо на апстрактно идејно неслагасје са начелима комунизма, антикомунизам би био синоним некомунизму, самим тиме преширок и хеуристички неистражив феномен. Као што пуко идеолошко одбацивање, без практичног усмерења не може бити антикомунизам, тако ни прост прогон комуниста, без адекватне идеолошке „позадине” не представља антикомунизам. Најбољи аргумент за то дао је у разговору са бурманским званичницима сам Јосип Броз 1959. године, правдајући прогон Комунистичке партије Сирије који је тих година спроводио његов савезник Гамал Абдел Насер. Не без ироније, „друг Председник је желео још да дода да ни он не воли када се хапсе комунисти, јер је и сам комуниста. Али код тога треба видети о чему се ради. И ми смо хапсили комунисте, хапсили смо их 1948. године и хапсили смо их и прошле године када су они радили против интереса сопствене земље. Другачије и не можемо радити” (АЈ, 837, I-2/11-3). Доиста, режим Јосипа Броза одговоран је за смрт и тамницење вишеструко више комуниста него власти Краљевине Југославије, али се никако не може сматрати антикомунистичким. Практична супротстављеност не мора подразумевати физичко насиље, већ се може манифестовати и кроз пропагандну делатност или критику комунизма.

Истовремено, важно је разумети и против чега је антикомунизам усмерен. Наиме, ако је антикомунизам уперен „против комунистичке идеологије и социјалистичких режима”, онда се упада у „замку” потребе да се „комунистичка” идеологија и „социјалистички” режими поближе дефинишу. Истовремено, изоставља се, по нашем мишљењу важан садржај антикомунизма, а то је критика политичких идеја и покрета који се од њихових противника се именују „комунистичким”, а који то објективно не морају бити. Антикомунизам, као уосталом и антифашизам, не подразумева борбу само против ортодоксног комунизма или фашизма, већ ширег спектра идеја који се граниче са прокламованим непријатељем. Антикомунистима дистинкција између комунисте, социјалдемократе, анархисте, па чак и левог либерала нису толико биле важне нити непремостиве, као што су за антифашисте непријатељи били истовремено разнородни десничари: клерикалци, конзервативци или радикални националисти. Стога сматрамо да се антикомунизам боље разуме као противљење оним политичким идејама и њиховим носиоцима које се перципирају као комунистичке. На први поглед делује да би нам недефинисаност појма комунизам, чију антитезу проучавамо у овом раду, вишеструко отежала посао. Међутим, управо супротно је на делу. Наиме, с обзиром на то да су комунизам и антикомунизам у односу супротстављености, шире схватање комунизма омогућава прецизније дефинисање антикомунизма. Уколико следујемо основним постулатима Аристотеловске логике у питању односа између општих (универзалних) појмова, можемо закључити да када је један појам општији од другог, његова негација нужно је одређенија од негације другог појма. Самим тиме уколико прихватимо ширу дефиницију комунизма, изоштравамо оптику у посматрању антикомунизма.

Последња карика у нашој дефиницији антикомунизма јесте посматрање антикомунизма као феномена у оквиру корпуса идеја политичке деснице. То не подразумева постојање традиције одбацивања комунизма на левици, поготово у социјалдемократским партијама после Другог светског рата, и њиховог дефинитивног одбацивања марксизма (Pankow and Artlamow 1981, 295). Ипак, према нашем мишљењу, покушај стварања дефиниције антикомунизма у коју би се могли истовремено уклопити социјалдемократе и фашисти, конзервативци, црквени поглавари и класични либерали, немогућ је задатак. Још опасније, тиме би се следовало старим

сојетским пропагандним матрицама о „социјалфашизму” и издајству социјалдемократије, односно уједињености свих противника Совјетског Савеза и реалног социјализма у антикомунистички блок. Још тежи задатак представљао би покушај да се дисидентство комунистичких режима у Југославији, Кини, Румунији и другим земљама и њихове међусобне оптужбе подведу под било какву врсту антикомунизма. У пропагандном рату бивших „братских” партија често су понављане оптужбе присутне у антикомунистичким круговима (у Југославији су пропаганду против СССР 1948. године анонимно водили политички затвореници националисти), али је то најчешће чињено у име „истинског комунизма”. Самим тиме, ширење оптике на „антикомунизам” левице и покушај да се формира заједничка дефиниција која би укључивала и леве и десне противнике комунизма, представља, према нашем мишљењу, погрешан корак.

Основни разлог лежи у чињеници да би у тако схваћеном антикомунизму, примера ради социјалдемократе били истовремено и субјекти и објекти антикомунизма, што би фундаментално подривало вредност овако дефинисаног концепта. На исти начин на који они Јевреји који критикују политику државе Израел и ционизам као покрет, не могу бити називани антисемитима. Указали смо на бројне примере када су жртве антикомунистичке хистерије били покрети и појединци, који су сами одбијали идентификацију са комунизмом. Неки од њих су били и сами оштри критичари комунизма и/или Совјетског Савеза. Истовремено, ни свака критика фашизма не представља антифашизам. Бројни и разнородни фашистички покрети широм Европе и света критиковали су поједине аспекте фашизма у Италији или Немачкој. Примера ради, Димитрије Љотић је врло оштро критиковао одређене појавне облике фашизма, али се не може сматрати антифашистом (Љомпар 2021, 177–196).

Коначно, антикомунизам може имати три појавна облика: либерални, конзервативни и фашистички. Треба имати на уму да су у питању апстракције, као и да оне не морају нужно корелирати са политичким опредељењима антикомуниста. Другим речима, либерал може у својој критици комунизма бити ближи конзервативном него либералном антикомунизму. Већ наведена дефиниција антикомунизма, представља заједнички садржај сва три појавна облика, који се међу собом разликују. Конзервативни антикомунизам је најшири и истовремено дели низ ставова са либералним и фашистичким антикомунизмом. Либерални антикомунизам у себи

садржи најпотпуније одрицање комунизма и свих његових економско-друштвених циљева. Заснован на принципима слободе тржишта, као гаранције правде, он негира сврсисходност комунистичке револуције. У пропагандном смислу фокус антикомунистичке пропаганде је на економској неиздрживости и незаснованости комунизма. Ипак, он подразумева посматрање комунизма као непријатељске, али толерисане политичке идеологије, не промовише физичко насиље према комунистима и баштини принцип слободе савести. Често се комунизам и фашизам посматрају као два пола истог покрета, те нема издвајања комунизма као највећег непријатеља. Са конзервативним антикомунизмом он дели критику економске доктрине марксизма и прихватање капитализма.

Конзервативни антикомунизам почива ипак на претпоставци да је комунизам највећи противник. У политичком смислу заговара се оштрији курс према комунистима, подржавају се полицијске репресивне мере и забране рада комунистичких партија. Понекад чак долази и до физичких обрачуна са комунистима. Конзервативни антикомунизам најчешће је присутан у организованим верским заједницама.³ Са фашистичким антикомунизмом дели се читав низ постулата. Фокус критике комунизма у оба случаја јесте критика комунизма као морално неодобрањивог, штетног по породичне вредности, богоборног. Комунисти су сумњичени као корозивни анационални елемент, који својом штетном агитацијом подрива „природни” поредак и његове стубове – породицу, религију и морал. Фашистички антикомунизам разликује се од конзервативног у томе што се декларативно прихвата оправданост комунистичке критике капитализма и пропагира стварање истинског „социјализма” у оквиру нације. Такође, фашистички антикомунизам подразумева организовану државну репресију према комунистима у случају да су његови носиоци на власти, или физичко насиље на улицама ако су у опозицији.

Поред наведених карактеристика, сваки од појавних облика антикомунизма може бити „инфициран” и пратећим садржајима који нису нужно антикомунистички. Такве садржаје видимо као „сапутнике” антикомунизма, а међу њима су најчешћи антисемитизам, антикапитализам и русофобија (Böll, Kopelew and Vormweg 1984,

³ Понеке типологије разликују посебну врсту религијског антикомунизма, али је то по нашем мишљењу, непотребно јер тако дефинисани религијски антикомунизам се у потпуности уклапа у наше схватање конзервативног антикомунизма (видети Houtart 1985, 316–332).

70–71; Pfahl-Traugher 2017, 313). Најзаступљенији међу њима био је антисемитизам. Већ пред крај Првог светског рата убеђеност у повезаност Јевреја и большевизма гајили бројни европски политичари, посве различитих убеђења, од немачког кајзера Вилхелма II до британског конзервативног политичара Винстона Черчила. Снажних антисемитских набоја било је у бројним паравојним формацијама које су се против комуниста бориле на европским улицама првих послератних година (Герварт и Хорн 2013, 84; Герварт 2013, 110–111). Долазак руских избеглица након краха у тамошњем грађанском рату само је повећао број антисемитских натписа и тумачења комунизма, чак и у срединама, каква је била Краљевина СХС, без велике традиције „домаћег” антисемитизма. Антикапитализам се у антикомунистичком дискурсу такође може понекад наћи, у првом реду у писањима црквених великодостојника и фашистичких идеолога. И једни и други су што експлицитно, што имплицитно признавали оправданост комунистичке критике капитализма, уз одбацивање комунистичког решења тог проблема. Верски лидери су га пре видели у социјалној доктрини своје цркве, а фашисти у корпоративизму. Истовремено, обе групе указивале су на повезаност капитализма и комунизма, који проистичу један из другог. Најмање чест „сапутник” антикомунистичког дискурса била је русофобија.⁴ Она се најчешће манифестовала кроз тврдње о оријенталном, азијатском карактеру Русије и „руског” большевизма, који је контрастиран европској цивилизацији, реду и вредностима. Такве анализе почивале су на предрасуди да је комунизам некомпатибилан са „уређеним” западним друштвима, те да је само на „дивљем” истоку Русије могао наћи уточиште. Тако је Анте Павелић у свом спису Страхоте заблуда, тврдио да се большевизам, као „биљка истока” није могао примити у католичкој и европској Хрватској, већ само у заосталој и оријенталној Србији (Pavelić 1941, 17–19).

⁴ Важно је разликовати русофобију од антисовјетизма, односно непријатељства према Совјетском Савезу и његовом систему. Русофобија је пуно старији и комплекснији феномен (Metap 2017), док је антисовјетизам знатно старијег порекла и ограничен на један режим. Такође, антисовјетизам не подразумева нужно антикомунизам, већ само одбацивање СССР, те и комунисти могу бити антисовјетски настројени. Са друге стране сваки антикомуниста је нужно и антисовјетски настројен.

Имајући наведено у виду, дефиниција антикомунизма као идејне и практичне усмерености против оних политичких идеја и њихових носилаца који се перципирају као комунистички, нам се чини оправданом. Њеном употребом избегава се „замка” неодређености овог термина, јер се он чврсто везује за политички корпус деснице и тиме удаљава од унутарлевичарских сукоба и етикетирања, чиме се задржава његова аналитичка употребљивост. Он није идеологија *per se*, али истовремено се ни не може разумети само као пуко одбацивање комунизма, јер представља крајње активистички феномен истовременог практичног сузбијања и идеолошког разрачунавања са оним чиниоцима и идејама које се перцепирају као комунистичке. Ипак, он је истовремено и комплексан и разнолик феномен, који по свом карактеру може бити либералан, конзервативан и фашистички, зависно од доминантних тема и садржаја. У питању су апстракције, које не морају нужно корелирати са политичким опредељењима њихових носилаца, те тако, либерал може у својој критици комунизма бити ближи конзервативном него либералном антикомунизму.

РЕФЕРЕНЦЕ

Арон, Ремон. 1997. *Демократија и тоталитаризам*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Архив Југославије [AJ], Кабинет председника републике [837], I-2/11-3, „Забелешка о југословенско-бурманским разговорима 9. 1. 1959. у Рангуну.” 9. јануар 1959.

Бессонов, Борис. 1983. *Антикоммунизм – политика и идеология обреченного класса*. Москва: Мысль.

Вујанић, Милица, Даринка Гортан-Премк, Милорад Дешић, Рајна Драгићевић, Мирослав Николић, Љиљана Ного, Васа Павковић, Никола Р. Амић, Рада Стијовић, Милица Радовић-Тешић, Егон Фекете, ур. 2011. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица Српска.

Герварт, Роберт, и Џон Хорн. 2013. „Болшевизам као фантазија: Страх од револуције и контрареволуционарно насиље

- 1917–1923.” У *Рат у миру*, ур. Роберт Герварт и Џон Хорн, 68–86. Београд: Архипелаг.
- Герварт, Роберт. 2013. „Борба против црвене немани: Контрареволуционарно насиље у пораженим државама Средње Европе.” У *Рат у миру*, ур. Роберт Герварт и Џон Хорн, 87–117. Београд: Архипелаг.
- Гордеев, Всеволод. 1978. *Антикоммунизм – главное идейно-политическое оружие империализма*. Москва: Политиздат.
- Куљић, Тодор. 2008. „Послесоцијалистички антикомунизам.” *Теме* 32 (2): 415–423.
- Лезин, Виктор. 1967. *Антикоммунизм – орудие империалистической реакции*. Москва: Мысль.
- Ломпар, Растко. 2021. *Димитрије Љотић: Учитель или фарисеј*. Београд: Catena mundi.
- Пешикан, Митар, Јован Јерковић, и Мато Пижурица, ур. 2010. *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица Српска.
- Atlagić, David, ur. 1984. *Savremeni antikomunizam*. Beograd: Komunist.
- Böll, Heinrich, Lew Kopelew, and Heinrich Vormweg. 1984. *Antikommunismus in Ost und West*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Bowd, Gavin. 2014. “A Century of Anticommunism: A Roundtable Discussion.” *20th Century Communism* 6: 22–58.
- Cross, Richard, Norry la Porte, Kevin Morgan, and Matthew Worle. 2014. “Editorial.” *20th Century Communism* 6: 4–7.
- Delwit, Pascal, and Jean-Michel Dewaele. 1984. “The Stalinists of Anti-communism.” *The Socialist Register* 1: 324–348.
- Fayet, Jean-Francois. 2014. “Reflections on writing the history of anti-communism.” *20th Century Communism* 6: 8–21.
- Fucci, Franco. 1985. *Le polizie di Mussolini*. Milano: Mursia.
- Hillgruber, Andreas. *Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940–1941*. 1982. München: Berard and Graefe.
- Hodža, Enver. 1980. *Evrokomunizam je antikomunizam*. Beograd: Tanjug.

- Hofmann, Werner. 1967. *Stalinismus und Antikommunismus: Zur Soziologie des Ost-West-Konflikts*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verlag.
- Houtart, Francois. 1985. „Religija i antikomunizam: Slučaj katoličke crkve.” *Marksizam u svetu* 9–10: 316–332.
- Kaschlew, B. Ju, Ju. A. Polyakov, G. B. Chromushin, I. A. Fedjakin, G. B. Schljapnikow, eds. 1974. *Antikommunismus – ideologische Hauptwaffe des Imperialismus*. Berlin: Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik.
- Law, Tara. 2019. “Read the Full Transcript of President Trump’s State of the Union Address.” *Time Magazine*. 5 February 2019. <https://time.com/5521860/2019-state-of-the-union-trump-transcript/>.
- Mahler, Jonathan, and Matt Flegenheimer. 2016. “What Donald Trump Learned From Joseph McCarthy’s Right-Hand Man.” *The New York Times*. 20 June 2016. <https://www.nytimes.com/2016/06/21/us/politics/donald-trump-roy-cohn.html>.
- Mann, Thomas. 2008. *Thomas Mann’s Addresses Delivered at the Library of Congress, 1942–1949*. Rockville: Wildside Press.
- Marx, Karl, i Friedrich Engels. 1978. *Glavni radovi Marxa i Engelsa*. Zagreb: Stvarnost.
- Melčić, Dunja. 1994. „Antifašizam, antikomunizam i antitotalitarizam.” *ERASMUS* 8: 51–56.
- Metan, Gi. 2017. *Rusija–Zapad – Hiljadu godina rata: Rusofobija od Karla Velikog do Ukrajinske krize*. Novi Sad: Akademski knjiga.
- Miliband, Ralph, i Marcel Liebman. 1985. „Razmišljanja o antikomunizmu.” *Marksizam u svetu* 9–10: 5–29.
- Naša reč. 1963. „Antikomunizam.” *Naša reč*. Februar.
- Orešković, Stipe. 1987. „Komunizam i nacija.” *Socijalizam* 4: 27–63.
- Pankow, J. and Artlamow, W. L. 1981. *Antikommunismus heute: Die Kriese der imperialistischen Strategie zu Beginn der achtziger Jahre und der Antikommunismus in Ideologie und Politik*. Berlin: Dietz Verlag.
- Pavelić, Ante. 1941. *Strahote zabluda. Komunizam i boljševizam u Rusiji i svijetu*. Zagreb: St. Kugli.
- Pfahl-Traughber, Armin. 2017. “Antifaschismus – Antikommunismus.” In *Umkämpfte Begriffe: Deutungen zwischen*

Demokratie und Extremismus, ed. Gereon Flümman, 303–318. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung.

Reichel, Hubert. 1983. *Die Russen kommen-pünktlich: Antikommunistische Legenden und Kreuzzüge von den 20er Jahren bis zu Reagan und Strauß*. Frankfurt am Mein: Marksistische Blätter.

Ruotsila, Markku. 2010. "International Anti-Communism before the Cold War: Success and Failure in the Building of a Transnational Right." In *New Perspectives on the Transnational Right*, eds. Martin Durham and Margaret Power, 11–37. New York: Palgrave Macmillan.

Schumann, Dirk. 2009. *Political Violence in the Weimar Republic, 1918–1933: Fight for the Streets and Fear of Civil War*. Oxford: Berghahn Books.

Silverstone, Marc. 2010. "A Literature So Immense: The Historiography of Anticommunism." *OAH Magazine of History* 24 (4): 7–11.

Spence, Richard. 2006. "Senator William E. Borah: Target of Soviet and Anti-Soviet Intrigue, 1922–1929." *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 19: 134–155. DOI: 10.1080/08850600590945461.

Visković, Nikola. 1990. „O antikomunizmu i staljinizmu.” U *Tito i koncepcije socijalizma (1948–1958–1988)*, 83–89. Beograd: Grupa izdavača.

Zeeborock, Xavier. 1985. „Sovjetski ekspanzionizam i ekspanzivni antisovjetizam.” *Marksizam u svetu* 9–10: 237–258.

Rastko Lompar**Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade*

A HOLY ALLIANCE OR A FIGHT AGAINST WINDMILLS? SOME CONSIDERATIONS ON THE DEFINITION OF ANTICOMMUNISM

Resume

This paper deals with the complex phenomenon of anticommunism, its elusive definition, and various approaches towards its understanding. At first glance, it seems that it would best be understood as the rejection of communism. However, upon closer inspection, such a reductive approach only poses more questions, as the definition of anticommunism hinges on the definition of communism. Given the highly persistent debate about the existence of “true” communism and the long history of internal rifts and sectarianism within the workers’ movement, which led to a surge in accusations of anticommunism on the left, it seems as though a meaningful definition of anticommunism has to be unshackled from the definition of communism. Furthermore, for the majority of anticommunists, there was little or no difference between social democrats, communists or various other radical leftist organizations. In fact, “communism” was mainly used as a catch-all term for enemies and was sometimes extended to encompass even liberals. Therefore, it seems much more logical to approach anticommunism as an ideological and practical hostility towards those political ideas and actors that are perceived as communists. Anticommunism has to be both valuable and ideological in order not to be equated

* Email address: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0003-4345-4857.

with the repression of communists, which can occur in different (and even in communist) regimes. Furthermore, the duality between ideology and action is needed to distinguish between the passive rejection of communism and true anticommunist activism, or in other words, to distinguish between anticommunism and non-communism. It should be seen as a rightist phenomenon because the criticism of communism and the Soviet Union present within certain leftist circles was radically different and incompatible with the majority of anti-communist discourse. Therefore, three ideal types of anticommunism can be distinguished (liberal, conservative and fascist), each with its particularities, whilst sharing the main tenants that define anticommunism.

Keywords: *anticommunism, political theory, communism, ideology, antifascism.*
